

PROCEDURAL BODIES' USE OF PSYCHOLOGISTS' EXPERT OPINIONS IN CASES OF SUDDEN DEATH

Ewa WACH, Teresa JAŚKIEWICZ-OBYDZIŃSKA

Institute of Forensic Research, Kraków, Poland

Abstract

A psychologist's expert opinion is one of the resources that can help the investigating bodies, as well as those charged with taking judicial decisions, in cases requiring clarification of the circumstances surrounding a sudden death. Constructing a psychological profile of a deceased person makes it possible to confirm, or exclude, motives of suicide. If the possibility that the deceased took his or her own life can be ruled out, the investigative hypothesis of murder is strengthened. It is also important for procedural decisions to establish whether other people assisted in the suicide. As well as an analysis of the crisis situation that preceded the suicide, this requires account to be taken of the psychophysical characteristics of the deceased and the way they experienced particular events.

The case files containing psychologists' opinions were analysed to gauge the usefulness of the latter, which were found to have been widely quoted in judgments. The opinions were regarded as very helpful in deciding whether to open a murder investigation or close a case and accept it as an unfortunate accident. Indictments were formulated in respect of people who had contributed to a death in approximately one-third of the cases. Noticing that the principles arising from Art. 207 § 3 of the Criminal Code were not interpreted consistently in cases where defendants were found to have mistreated victims of suicide, and that the final rulings turned on the interpretation of "qualified mistreatment" and "intentional guilt", captured our attention. It is this issue that receives extended treatment in the article.

Keywords

Motives for suicide; Emotional and physical violence; Psychological autopsy; Profiling; Court order.

Received 24 January 2019; accepted 18 February 2019

1. Introduction

The Department of Forensic Psychology within the Institute of Forensic Research is being consulted more and more often by procedural bodies attempting to establish the reasons for sudden death or disappearance. This chiefly involves cases in which there are serious doubts as to whether the death was the result of suicide or murder, or situations in which, though suicide was established as the cause of death, there are grounds for believing that other people could have contributed to the victim's decision to take their life. The help of psy-

chologists is also sought in cases of sudden disappearance. In these cases the aim of the expert opinion is to establish whether the disappearance was connected with an intentional and voluntary change of residence and the breaking of existing social ties and contacts, or whether it happened under duress (by abduction, for example) and the missing person committed suicide or fell victim to murder. For reasons that are understandable, opinions such as these are usually sought during preliminary proceedings.

In essence, the task of experts commissioned to compile psychological reports in cases of this kind

is to attempt to establish the situational factors (external) and those of character and personality (internal), which could have been connected with the death or disappearance of a particular person. It is also to identify the role and influence of external factors (including people) on the way that person has framed and experienced their life predicament and on particular decisions they have taken. An expert opinion of this kind may therefore help in establishing whether particular people contributed to another's decision to take their own life or, where it excludes suicide; indicate the direction of further investigations. In view of the statistics published by Central Police Headquarters showing that in 2013–2017 in Poland family misunderstandings accounted for approximately 13% of reasons established for suicide attempts that ended in death, this is a particularly pressing issue, in which the aid of psychologists in explaining the link between certain behaviours would be helpful. We should add that because the causes were established in only one-half of recorded cases of suicide this is probably an underestimate. Furthermore, the statistics do not distinguish the various forms of mental and physical mistreatment present as causes of suicide in certain institutions, in professional or occupational milieu, or in social groups. Studies of suicide clearly show the major role played in various age groups by factors associated with the social functioning of the victims: all of the irregularities and disturbances in the interpersonal relationships taking place in the immediate and more distant environment. Suicide is thought of as a social problem and understood as an effect of the relationship between the individual and society (O'Connor, Sheehy, 2003; Makara-Studzińska, 2015).

The task of psychologists when writing expert opinions is to construct a psychological profile both of the person themselves and of their life situation, including their family and social relationships. However the psychologist has no direct access to that person when compiling the report. The question of how to write expert psychological opinions is dealt with elsewhere and exceeds the remit of the present paper (Jaśkiewicz-Obydzińska, Wach, 2002; 2013a; 2013b; 2014). It is worth bearing in mind, though, that having to work in a way not immediately associated with the profession, that is, with no direct access or chance to examine the person about whom one has to pronounce, the expert psychologists draw mainly on material from the case file gathered during the investigation. If an expert witness sees that it is necessary and possible to supplement this information (for example by acquiring physical and mental health records, obtaining opinions written of the suicides by institutions in which they

studied or worked, or conducting psychological interviews with people close to them and in contact with them in the period leading up to the death) they can always apply to the body that commissioned the report to establish how additional materials can be obtained. Bearing in mind the desired outcome of expert reports, which is to contribute to explaining what is in most cases the very complicated psychological determinants of a person's decision to take their own life and the possible involvement in this of third parties, it is worth exploiting all options for acquiring the most objective information possible. This can greatly increase psychologists' chances of confirming any hypotheses about the motivation for the suicidal act.

2. Responsibility under the law for contributing to a suicide

The people punished for inducing others to make attempts on their lives are primarily those proven to have mistreated the victims. In such cases reference is most often made to Art. 207 of the Criminal Code, which penalises a perpetrator who “mentally or physically mistreats a person closest to them or a person in a permanent or temporary state of dependence on the perpetrator or a minor or person who is vulnerable because of their mental or physical condition” (see Art. 207 § 1, § 2 of the Criminal Code). Where “the consequence of the act specified in § 1 or § 2 is a suicide attempt by the injured person on his or her life, the perpetrator shall be subject to the penalty of deprivation of liberty for a term of between two and twelve years.”

The behaviour described in Art. 190a of the Criminal Code, which involves the “persistent harassment of another person, or of a person closely related to the victim, and inducing in them a sense of threat justified by the circumstances or a significantly violating their privacy” (Art. 190a Criminal Code § 1, § 2) is distinguished as a specific form of mistreatment. Here again, but with a different range of penalties, it is stated that “if the consequence of the act specified in § 1 or § 2 is a suicide attempt by the injured person on his or her life, the perpetrator shall be subject to the penalty of deprivation of liberty for a term of between one and ten years.”

Further circumstances of mistreatment that can induce suicide appear in Art. 94³ § 2 and § 3 of the Labour Code. There, workplace bullying and harassment is defined as “acts or behaviour in relation to an employee, or directed against an employee, involving **persistent and long-term** harassment or intimidation,

whose aim is to humiliate or ridicule an employee and to exclude them from the team.” If workplace bullying and harassment, as well as loss of health because of it, can be ascertained, it is possible to seek financial compensation from an employer (Art. 444, Art. 445 of the Civil Code). There is also the question of whether an employee should be held criminally liable (for mistreating a person in a state of dependence, for example). That is to say, do the conditions set out in Art. 207 of the Criminal Code apply?

The conditions that constitute mistreatment of a subordinate are set out in Art. 352 § 1 and § 2 of the Criminal Code. They concern soldiers who “physically and mentally mistreat a subordinate.” Again it is noted that “if the consequence of the act specified in § 1 or § 2 is a suicide attempt by the injured person on his or her life, the perpetrator shall be subject to the penalty of deprivation of liberty for a term of between two and twelve years” (Art. 352 § 3 of the Criminal Code). Art. 353 of the Criminal Code states that the provisions of Art. 352 of that document are applied to a soldier who commits an act specified in these regulations against a soldier of a lower rank or against one of an equal rank who has served a shorter term of military service. It also follows from criminal law that criminal responsibility is borne by those who have an even more direct influence on a decision to commit suicide. Pursuant to Art. 151 of the Criminal Code, “whoever by persuasion or by rendering assistance induces a person to make an attempt on their own life shall be subject to the penalty of deprivation of liberty for a term of between three months and five years.” There are a number of possibilities for inducing suicide by persuasion to consider here:

- pressure applied by a person on an individual or group,
- pressure applied by a group on an individual,
- pressure in the form of a joint group decision to commit suicide; the doubts that are raised here concern the possible responsibility of people who survive such a hypothetical act: they are at once victims as well as perpetrators of the inducement of other people who, acting alone, would probably not have possessed sufficient determination to take their own lives.

The cases referred to psychologists acting as expert witnesses with the aim of clarifying the circumstances surrounding a sudden death include those described in Art. 155 of the Criminal Code, where we read of unintentionally causing the death of a human being. The commentary on this regulation states that it concerns a situation in which a perpetrator who, having no intention to do so, nevertheless induces death as

a result of failing to take the precautions required by the rules in a given case. The act may be committed by an action or by omission (but only where the perpetrator was bound by a special legal duty to prevent the outcome).

3. The study group

Eighty cases, about which the Department of Forensic Psychology compiled reports and issued opinions to establish or exclude the motives for a suicide, and in which the circumstances of the death raised doubts, were investigated. They included cases in which it was impossible to establish the causes of death beyond doubt. In some of them, the procedural body asked explicitly in the formal decision to seek an expert opinion whether other people, who were sometimes even directly named, had influenced the decision to commit suicide. All of the cases analysed ended in the death of the victims.

4. Aim and methods

In 2016–2018 a questionnaire was sent to the commissioning bodies (the prosecutor and the courts) requesting information on how cases had been resolved and also access (as far as possible) to the justifications for the decisions taken by the procedural body. The aim of the research was to establish whether, and to what extent, the motives for committing suicide cited in psychologists' reports or, to the contrary, the statements in those reports that there were no grounds for suicide, influenced the decisions of the procedural bodies. The research sought to establish in particular what influence connections established in expert opinions between the victim's decision to commit suicide and the behaviour of a particular person or persons in the environment had on the final decisions taken by the procedural bodies. It was also expected that the information obtained in this way would make it possible to describe a certain category of people who induce suicide, or contribute to it, and to establish the most common influencing mechanisms. Achieving this could make it possible to take preventive measures that are more effective.

5. Discussion

5.1. The findings of expert witnesses and the conclusions drawn in their reports

Investigation of the expert opinions revealed that in twelve (15%) of a total of eighty cases psychologists had, having analysed the data concerning the circumstances of the death, the mental characteristics of the deceased and their life situations, excluded the possibility that the deceased had a motive to commit suicide and therefore decided that a suicide was very unlikely. The commissioning bodies had a high opinion of the usefulness of expert opinions in conducting an investigation. It enabled them to be more certain in taking further measures to establish the undetermined causes of death, which usually meant seeking the perpetrator of a murder. In cases of this kind the investigators often also requested a further expert opinion, this time one that would provide a psychological profile of the unknown perpetrator of a murder. It was accepted in sixty-eight of the cases investigated (85%) that the cause of death was suicide.

Four age groups were distinguished in the study group: 17 years and below, 18–25 years, 26–45 years, and 46 years and above. The most populous group was that of people aged 26–45. The causes of death and the suicide methods were varied in all of the age groups and there were no significant patterns or regularities in this respect. In twenty-eight of the cases (41%) the expert psychologists concluded that the decision of the victim to take his or her own life had primarily been determined by internal factors. More than half of the cases in this group involved people aged 26–45. It should also be noted that cases of extended suicide were found only in this age group (in three of the cases mothers had killed their children before committing suicide). Mental illnesses, which affected seventeen people (25%), were prevalent among the internal factors thought by the expert witnesses to be reasons for committing suicide. One of the cases belonging to this group concerned the suicide of a sixteen-year-old man, which occurred during the early stages of an untreated psychosis that had not been unequivocally diagnosed.

The second most frequent of the internal causes established for suicide were various severe personality disorders, which were found in eleven cases (16%). They had a negative impact on the adaptive capacity and social functioning of these people – especially in their interpersonal relationships. These disorders also significantly restricted opportunities to obtain support and assistance from the environment in difficult situations. Apart from the mental disorders present in this

group, it was found that misfortune in marriage was an additional motive for women and that financial problems were an additional motive for men. Alcoholism was a factor that increased the risk of suicide in both men and women. In the oldest group (four cases of suicide of people aged 46 and above) the direct cause was a generally negative life balance.

Third parties were considered to have made a significant direct or indirect contribution in thirty-six cases, which accounted for 53% of suicide attempts resulting in the deaths of victims. Though it is an arduous task to establish an unambiguous link between the behaviour of a specific person (or of specific people) in the environment and the reaction of a second person in attempting to take their own life, it is not an impossible one. Success depends upon obtaining as much information as possible from a variety of sources. Primarily it is a matter of reconstructing and analysing the often extremely complex relationships the deceased had with their immediate, and sometimes with their more distant, social environment. The next step entails establishing why the specific behaviours of a particular person (or persons) evoked emotions and responses in those who later committed suicide that were so negative that they induced them to make an attempt on their own lives.

In the group of cases analysed, those who in the opinion of the psychologists had contributed to specific victims making attempts on their own lives were allocated to one of two basic categories of behaviour. Conduct with respect to victims that can be described as **violating legal norms** was allocated to the first category and behaviour that without doubt breached certain norms of social coexistence, but did not constitute a criminal act, to the second. Behaviour belonging to the first category was found to have occurred in fifteen cases (22%). The majority of victims in this group were women (nine), eight of whom were aged eighteen or above. The behaviour of people placed in this category, which in the opinion of the psychologists had contributed to suicide attempts, consisted in acts of physical and/or mental violence bearing the hallmarks of mistreating people in a relationship of dependence. In most cases in the group of female victims the perpetrator was a close relative (in five cases it was their husband). In the remaining four cases two of the perpetrators were teachers and two were superiors. The violence in the group of six men, which included three aged seventeen and below, two aged 18–25 and one aged above 26, was perpetrated by a variety of people: their peers, their teachers, a priest, army colleagues and prison personnel.

The behaviour allocated to the second category, which **did not constitute a criminal act** but, in general terms, breached certain social norms and must have been negatively perceived by the people it was directed against, was found in seventeen cases (25%). It includes demonstrating negative attitudes towards future suicides and emotional indifference shown by close relatives, such as a spouse or parent, in not fulfilling the social role of parents and guardians (mental and physical neglect of children, not meeting emotional needs, inappropriate child-rearing methods). It is worth noting that seven of the victims in this group were aged seventeen years or below.

In the group of people whose suicides were caused indirectly by other people, there were four cases in which suicide was successfully committed by following detailed instructions on the Internet. Two involved young people in the 18–25 age group, while the other two people came from the oldest age group of forty-six and above, who one might have assumed to be less likely to turn to that particular source and commit suicide by following “recipes” from the Internet.

5.2. How cases were resolved and the use of expert psychological opinions

We applied to the courts and the prosecutor for their judgments in eighty cases associated with sudden deaths and received responses concerning forty-three of them. It was found that the procedural body quoted expert opinions extensively in their decisions in 79% of these cases. A detailed analysis revealed that the decisions of the procedural bodies were entirely in accordance with the conclusions of the psychologists' reports in fifteen cases in which the difficulty was to establish whether the cause of death was murder, suicide or an unfortunate accident. Interestingly, in cases in which – in the opinion of expert witnesses – all possibilities other than the criminal actions of third parties were ruled out, further investigations were conducted in the form of a murder inquiry – despite the absence of the bodies of the missing people – and indictments “availing themselves” of the conclusions of the (expert) psychologists were even brought against people who could have contributed to this situation. In turn, courts acquitted defendants of murder in cases where psychologists acting as expert witnesses found that suicide was a possibility. It is noteworthy that where there was no definite assessment of the cause of death, the court was on two occasions more inclined to accept the arguments of the psychologists than those of its doctors.

An analysis of ten cases in which the procedural body adopted the qualification from Art. 155 of the Criminal Code (causing death unintentionally) revealed the ambiguity of the criteria for adopting this qualification: apart from the obvious suspicions of failing to exercise due caution, there were also cases in which Art. 151, Art. 148 and Art. 207 of the Criminal Code were being considered at the same time. On the other hand, in a number of cases from this category where there were ‘open’ investigative hypotheses, the construction of the deceased's psychological profile, carried out in the course of the expert psychological report commissioned by the procedural body, contributed to establishing a single qualification of the act.

The investigators were able to bring charges against specific people in nearly half of the cases in which the reconstruction of the victim's life situation and the conclusions of the psychological report determined that other people had contributed to a person's decision to kill themselves. Whereas those contributing to the deaths of people in the group of suicides aged 25 and below were mainly teachers and peers, those contributing to the deaths of people in the older group were largely spouses and superiors.

5.3. An analysis of the judgments

As the arguments above have demonstrated, the hardest cases for the procedural bodies to assess were those in which the behaviour of other people – though it contributed to the suicides' negative perception of their life situations – was not of a criminal nature. These dilemmas are reflected to a certain degree in the judgments submitted by the courts and the prosecutor. Considerable doubt arose in seven cases in which charges were brought under Art. 151 of the Criminal Code. These problems are illustrated by the case of the suicidal death of X.X., whose judgment contained the following argumentation, “...the material gathered did not give grounds to accept that the suicide of X.X. was the result of persuasion by third parties, as was made clear by the psychologists acting as expert witnesses.” According to the court, X.X. took the decision to commit suicide independently (...). The expert witnesses stated in their conclusions that the suicide committed by X.X. was **directly related to the events** that had taken place the day before (humiliation of X.X. by particular people, suspicion of theft, the suggestion that X.X. should kill himself because otherwise they would do it themselves). Yet as the judgment we are quoting continued “**This is not a categorical assertion.** (...) In a situation, where **there are no eye-witnesses** and no other evidence it is necessary to state

the absence of unambiguous information indicating without doubt that the behaviour of the suspects contributed to the suicide of X.X.”

It is worth noting that there was no suggestion that the psychological opinion in this case contained errors and that its status as evidence was not called into question. Rejecting the contention that the suspects contributed to the decision of X.X. to commit suicide should therefore be explained solely as giving the benefit of the doubt to the suspects while completely overlooking the psychological explanations of the mechanism whereby their behaviour exerted an influence on the reaction of the victim. This raises the question of what in fact the procedural body was expecting when commissioning a psychological opinion, if it was obvious from the beginning that there were no witnesses to the behaviour of the suspects towards the victim. To what question could the expert witnesses have supplied an answer other than that of establishing the connection between the behaviour of the suspects and the reaction of the victim?

As can be seen from another judgment, the court clearly stated its position on the subject of the **criteria of persuasion and providing assistance by following guidelines on the Internet** as well as on what is known as public provocation to commit suicide,

“...the creation and publication of instructional materials, advice and guidelines on how to commit suicide and other forms of content of this kind that can potentially facilitate a suicide does not constitute persuasion or assisting in a suicide, if they are addressed to a personally unspecified circle of addressees. Similarly, Art. 151 of the Criminal Code cannot be applied to public provocation to commit suicide (...).” “It must be an intense, deliberate impact on the suicide and the assistance given must be assistance that leads, in the sense of facilitating and enabling, to the intention to commit suicide to be put into effect.”

In any acceptance of this justification – that it is difficult to acknowledge this form of “assistance” as directly contributing to suicide – it should be stressed that for a person in a predicament they find difficult or even hopeless, easy access to such guidelines could constitute a suggestion to resolve it by the effective and irreversible method of suicide rather than by following an impulse to seek other ways out.

The qualification from **Art. 207 § 3** was adopted in nine cases (including two cases in which the behaviour of the people contributing to suicide amounted to workplace bullying and harassment) and that from **Art. 352 § 3** in two cases. At the same time, analysis of the judgments revealed considerable discrepancies in the assessment criteria for contributing to suicide

for people proven to have mentally and physically mistreated future suicide victims. So it was, for example, that the qualification finally adopted was that from Art. 207 § 1 of the Criminal Code and not that from Art. 207 § 3 of that document – despite the opinions of the expert witnesses, which unanimously indicated a cause and effect relationship between the behaviour of concrete individuals from the immediate environment and the suicide of the victims, and excluded, from the psychological perspective, other motives for suicide.

Cases of this kind were dropped by the prosecutor in four instances: in only two of them did the expert witnesses exclude the contribution of third parties. Only in two instances (out of seven cases in which specific people were accused) did the court find that a crime had been committed pursuant to Art. 207 § 3 of the Criminal Code. Having said this, it should not be forgotten that the analyses of the judgments submitted by the procedural bodies found a distinct lack of consensus on interpreting the law on mistreatment. The judgments drew upon various Supreme Court rulings and upon commentaries to legal codes, whose salient passages are worth citing here because they serve as a good indication and illustration of the differences between the legal and psychological approaches to the question under consideration,

“As defined in the Code, an objective assessment, and not subjective mistreatment, means inflicting physical or mental suffering on someone and actions or omissions involving the deliberate infliction of physical pain or moral suffering, which can be repeated or isolated, intense or prolonged.” “the notion of ‘whoever mistreats’ should be interpreted to a great degree objectively, which means that the subjective feelings of the injured party alone are not in themselves sufficient for us to accept or reject that this feature is present. Only the **hypothetical sensibility of a model citizen**, that is, a person with the proper degree of socialisation who is sensitive to suffering done to others, can be taken as authoritative.” “Even if he did not foresee that the victim of the mistreatment would commit suicide, the perpetrator is subject to qualified responsibility if he could and should have been able to foresee it. The intensity of the mistreatment, visible suffering and the victim’s mental state will be decisive (...). In evaluating the question of the possibility and obligation to foresee the consequences of his actions, it is necessary to consider circumstances such as the psychological characteristics of the accused, the environment in which he committed the offence, the intensity of the mistreatment of the victim,

the victim's reactions (?) to this mistreatment, and also the victim's psychological state."

It can be concluded from the analysis of the judgments that there remains in the practice described above much interpretive uncertainty in the principles for qualifying a particular behaviour as mistreatment. This raises doubts about situations in which an unequivocal assessment of the behaviour of the designated individuals is required and in which it is necessary to establish the connection between this behaviour and the reaction of the victim in the form of committing suicide. What would appear to be quite clear from the psychological point of view (in cases in which it is possible to establish such a connection), unexpectedly constitutes a problem for lawyers, who must consider the question of the qualification of the act and establish "intentional guilt". As analysis of the judgments shows, and as the following examples illustrate, these assessments are particularly difficult in cases of domestic violence.

Example 1.

X.X. – a fifty-two-year-old woman, victim of mistreatment at the hands of her husband, a policeman. The court commissioned a psychological opinion with the aim of establishing a connection between the actions of the husband and the woman's suicide.

The court did not question the opinion of the Institute of Forensic Research that the psychological state of X.X. was connected with the long term (more than six years) impact of a difficult situation taking the form of an intense conflict with her husband. Nor did it doubt that the basic motive for the suicide of X.X. was her experience of this situation as violating her emotional security, her material security and her sense of self-worth, all of which had culminated in the three months preceding her death. According to the psychologists' findings, the background to the suicide was both objective (the actions of her husband) and subjective (X.X. accepting the role of victim). Other causes which might have influenced the victim's perception of her situation as hopeless, and impossible to remedy effectively other than by suicide, were not ascertained.

The court noted that X.X. had informed her husband's superiors of her domestic predicament, activated a blue card procedure, sought psychological and psychiatric help, confided in her friends and shown the injuries she had sustained. The court also stated that the **husband's cruelty was methodical and sophisticated.**

Despite this, the court concluded that:

- the accused had not had the opportunity to observe the results of his actions: whenever he beat his wife he withdrew from her,
- his acts of mistreatment were not regular,
- despite his experience as a policeman, in the period leading up to the suicide he did not notice any changes in the victim's life that could have made him aware that such an act was possible,
- even her closest relatives and friends had not expected his wife's suicide,
- the victim continued to perform her professional duties to the end,
- the defensive reactions of the victim were too ambiguous to permit the accused to be convicted under Art. 207 § 3 of the Criminal Code.

Bearing in mind the information set out above, it is not only difficult to agree with the argumentation accepted by the court, but also to understand the logic of this reasoning and the interpretation of the behaviour attributed to the victim and perpetrator. Just as before, the question is raised of what the court expected from a psychological opinion, given that the unequivocal connection established between the behaviour of the husband and the reaction of the victim was insufficient for it to accept the qualification from Art. 207 § 3 of the Criminal Code, and especially given that the court had expressed no reservations whatsoever with regard to the opinion.

Example 2.

The case of **Y.Y.**, a forty-nine-year-old woman (an alcoholic) who was also a victim of mistreatment at the hands of her husband, offers a further example of a court interpretation of Art. 207 § 3 of the Criminal Code. Despite her alcoholism, which might raise certain doubts, including the attendant potential for her to have provoked certain behaviour in her husband, and her deteriorating mental health (of the alcoholic depression type), the court concluded that the accused, **Y.Z.**, had by his behaviour induced the victim to commit suicide.

"Y.Y. showed symptoms of victim's syndrome as a result of the actions of the accused. The alcohol problem was a manifestation of co-dependency. The accused, Y.Z., who mentally and physically mistreated his wife and wanted to inflict pain and suffering on her, was violent towards her in a variety of ways over a period of seven years and therefore could, and should, have foreseen that Y.Y. might take her own life. He was almost fifty-years-old and of sound mind."

This judgment displays knowledge of the mechanisms of domestic violence and the mutual relation-

ships in play between the perpetrator and the victim. Moreover, it correctly deploys the arguments contained in the psychological report, which underpinned the decision that Y.Z. contributed to his wife's suicide. The analysis of the court judgments indicates that ambiguous interpretations of Art. 207 § 3 of the Criminal Code arise not only in cases of domestic violence but also in other social relations, such as between peers, between pupils and teachers, and between superiors and subordinates. Although the expert witnesses found conclusively that it was only being the target of violence coming from the environment that caused the suicides to experience their life situations as hopeless, and despite the fact that the court accepted that the victims did indeed have this violence done to them, it ultimately did not establish a cause and effect relationship between the people inflicting mistreatment and the reaction of the victims.

6. Summary

The research demonstrates that psychological opinions are extremely useful in resolving legal problems in cases of sudden death, that is, in establishing with certainty whether the death of a particular person was the result of murder, suicide or an unfortunate accident. They are also very helpful in pointing the way for further legal proceedings.

The cases that present particular difficulties are those in which the verdict of suicide is not in doubt, but where the findings of expert witnesses permit the conclusion that other people contributed to the victim's decision. As the analysis of the procedural decisions and judgments has shown, this is a field in which there are discrepancies between the legal and psychological interpretations, and final assessments, of the phenomena associated with the various forms mistreatment takes – especially that displayed by significant others on whom the victims are in some way dependent. A number of observations are suggested by the judgments cited above. First of all, stating that an “objective” assessment is necessary – accompanied by references to ambiguous notions that are difficult to define – must in itself raise doubts in the minds of psychologists. After all, is it not difficult to define what the idea of a “model citizen” really means? The essence of the problem from the psychological perspective lies without doubt in the fact that in order to provoke a particular reaction in a person, it is precisely the subjective perception and assessment of the situation, which triggers a specific action as a consequence, that is important and even decisive. It would appear

that this fact is the fundamental cause of the difficulty in translating the psychological mechanisms of the behaviour of people considered to be “contributing” to the suicides of victims into procedural decisions associated with establishing their responsibility for a concrete event and, in consequence, their guilt.

A further emergent question is the lack of basic knowledge of the specificity of the victims' behaviour mechanisms (especially where domestic violence is concerned) and the stereotypes functioning in this area that lead to misinterpretations of events and, as a consequence, produce decisions that are unfair to victims. The judgments submitted and examined in the study disclosed a further phenomenon: the difficulty, despite the clear motives the expert witnesses reported for the actions of suicides and those in their environment, of reaching a clear verdict. As evidenced by the judgments cited above, this is because the procedural bodies that commission expert opinions regard them as insufficiently categorical. Leaving aside the fact that in many cases they simply cannot be categorical, it should be stressed that psychological opinions determine the presence of particular phenomena through categories of probability. This includes eliminating other causes than mistreatment at the hands of the environment of the feeling victims have that their lives are in crisis and of the way they behave as a consequence.

This review of the fundamental issues associated with determining the influence of third parties on decisions to commit suicide shows how varied and complex the circumstances they are taken in can be. For psychological reports to be of use in a case it is therefore essential to make it possible for expert witnesses to gather the information that will allow them to reconstruct the motivational mechanisms of the people who have taken their own lives. At the same time, the expert witnesses must have sound clinical knowledge and the necessary depth of clinical experience to be able to analyse and interpret this information. Finally, if more effective use is to be made of expert opinions it would appear necessary to train the lawyers that read them so that they can better comprehend the complexity of violence in relationships between perpetrators and victims and understand its specificity in various environments and social groups. The research conducted here demonstrates that the problem concerns not only relationships between partners, but is also present in bonds between parents, peers and professional colleagues, as well as in the way certain institutions function.

References

1. Czapska, J. (2013). Zamiast wstępu, czyli o potrzebie interdyscyplinarnej refleksji nad samobójstwem jako problemem społecznym. (In) J. Stojer-Polańska, A. Biederman-Zaręba (Eds.), *Samobójstwo. Stare problemy, nowe rozwiązania* (pp. 9–16). Kraków: JAK.
2. Jaśkiewicz-Obydzińska, T., Wach, E. (2002). Przypadek podwójnego zabójstwa i samobójstwa – ustalanie motywów działania. *Problems of Forensic Sciences*, 44, 162–167.
3. Jaśkiewicz-Obydzińska, T., Wach, E. (2013a). Psycholog w niespecyficznej roli: odtwarzanie sylwetki samobójcy. *Na Wokandzie* 3, 28–30.
4. Jaśkiewicz-Obydzińska, T., Wach, E. (2013b). Rola osób z otoczenia w motywacji zamachów samobójczych – trudny problem sądowej ekspertyzy psychologicznej. (In) J. Stojer-Polańska, A. Biederman-Zaręba (Eds.), *Samobójstwo. Stare problemy, nowe rozwiązania* (pp. 161–171). Kraków: JAK.
5. Jaśkiewicz-Obydzińska, T., Wach, E. (2014). Psycholog sądowy wobec problemu samobójstwa. (In) K. Rosa, A. Czabański (Eds.), *Percepcja zachowań samobójczych. Między opiniami a doświadczeniami* (pp. 13–29). Kraków: Przygotowalnia.
6. Makara-Studzińska, M. (2015). Zachowania autodestrukcyjne młodzieży. (In) A. Gmitrowicz, M. Makara-Studzińska, A. Młodożeniec (Eds.), *Ryzyko samobójstwa u młodzieży*, wyd. I (pp. 1–17). Warszawa: PZWL.
7. O'Connor, R., Sheehy, N. (2003). *Zrozumieć samobójcę*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
8. Pilecka, B. (2005). *Osobowościowe korelaty prób samobójczych u młodzieży*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Corresponding author

Ewa Wach
Institute of Forensic Research
ul. Westerplatte 9
PL 31-033 Kraków
e-mail: ewach@ies.krakow.pl

WYKORZYSTANIE EKSPERTYZY PSYCHOLOGICZNEJ PRZEZ ORGANY WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI W SPRAWACH DOTYCZĄCYCH NAGŁEGO ZGONU

1. Wprowadzenie

Praktyka opiniodawcza Zakładu Psychologii Sądowej IES wskazuje, że organy procesowe, dążąc do ustalenia przyczyn nagłego zgonu (bądź zaginięcia osób), coraz częściej zasięgają opinii psychologicznych. Dotyczy to przede wszystkim przypadków, w których istnieją poważne wątpliwości, czy śmierć była wynikiem samobójstwa czy zabójstwa lub też sytuacji, kiedy samobójstwo jako przyczyna śmierci zostało wprawdzie ustalone, jednak istnieją przesłanki, że do decyzji ofiary o pozabawieniu się życia mogły przyczynić się inne osoby. Po pomoc psychologów sięga się także w przypadkach nagłego zaginięcia osób. Celem ekspertyzy jest wówczas ustalenie, czy ich zniknięcie było związane z zamierzoną, dobrowolną zmianą miejsca pobytu i zerwaniem kontaktów z dotychczasowym środowiskiem, czy też zostało wymuszone (np. poprzez uprowadzenie), bądź też osoba zaginiona dokonała samobójstwa lub stała się ofiarą zabójstwa. Ze zrozumiałych względów ekspertyzy takie zasięgane są najczęściej na etapie postępowania przygotowawczego.

Zadaniem biegłych przeprowadzających ekspertyzę psychologiczną zlecaną w tego typu sprawach jest więc w istocie próba ustalenia czynników osobowościowych (wewnętrznych) i sytuacyjnych (zewnętrznych), które mogły mieć związek ze śmiercią (zaginięciem) konkretnej osoby, a także wskazanie roli i wpływu czynników zewnętrznych (w tym osób) na sposób przeżywania swojej sytuacji życiowej przez tę osobę i podjęcie przez nią określonych działań. Ekspertyza taka może więc pomóc w ustaleniu przyczynienia się konkretnych osób do podjęcia decyzji o pozabawieniu się życia przez inną osobę bądź, wykluczając motyw samobójstwa, ukierunkować dalsze poszukiwania śledztwa. Problem ten wydaje się szczególnie istotny, a pomoc psychologa w wyjaśnianiu związku pomiędzy określonymi zachowaniami różnych osób przydatna wobec faktu, że, jak wskazują publikowane statystyki Komendy Głównej Policji, w latach 2013–2017 w Polsce wśród ustalonych przyczyn zamachów samobójczych zakończonych zgonem około 13% stanowiły nieporozumienia rodzinne. Należy przy tym dodać, że jest to najprawdopodobniej liczba zaniżona, przyczyny ustalono bowiem tylko w połowie odnotowanych przypadków śmierci samobójczej. Ponadto statystyki nie wyróżniają jako przyczyny dokonanych zamachów różnych form przemocy psychicznej i fizycznej występującej w określonych instytucjach, środowiskach

czy grupach społecznych. Badania nad problematyką samobójstwa jednoznacznie pokazują, jak dużą rolę wśród przyczyn zamachów w różnych grupach wiekowych mają czynniki związane z funkcjonowaniem społecznym ofiar – wszelkie nieprawidłowości i zakłócenia relacji interpersonalnych z bliskim i dalszym otoczeniem. Samobójstwo uważa się za problem społeczny, rozumiejąc je jako efekt relacji między jednostką i społeczeństwem (O'Connor, Sheehy, 2003; Makara-Studzińska, 2015).

Zgodnie ze wskazanym wyżej celem ekspertyzy zadaniem biegłych psychologów w toku jej przeprowadzania jest nie tylko odtworzenie sylwetki psychologicznej osoby, z którą bezpośredni kontakt w chwili opracowywania opinii nie jest możliwy, ale także jej sytuacji życiowej, w tym relacji rodzinnych i społecznych. Szczegółowy model opracowywania ekspertyzy psychologicznej jest omówiony w innych publikacjach i przekracza ramy niniejszego artykułu (Jaśkiewicz-Obydzińska, Wach, 2002; 2013a; 2013b; 2014). Warto jednak przypomnieć, że występując w tej niespecyficznej dla psychologa roli (z powodu braku możliwości bezpośredniego kontaktu i badania osoby, na temat której ma się wypowiedzieć), biegły korzysta przede wszystkim z materiałów zebranych w toku śledztwa i znajdujących się w aktach sprawy. Jeśli biegły widzi konieczność i możliwość uzupełnienia informacji (np. poprzez uzyskanie dokumentacji dotyczącej stanu zdrowia fizycznego i psychicznego ofiary samobójstwa, opinii o niej wydanych przez instytucje, w których uczyła się lub pracowała, czy przeprowadzenie wywiadów psychologicznych z osobami bliskimi lub innymi, z którymi miała kontakt w ostatnim okresie przed śmiercią), to zawsze może zwrócić się z takim wnioskiem do organu zlecającego ekspertyzę i ustalić zasady uzyskania dodatkowych materiałów. Biorąc pod uwagę cel ekspertyzy, która ma przyczynić się do wyjaśnienia bardzo skomplikowanych najczęściej uwarunkowań psychologicznych podjęcia decyzji o pozabawieniu się życia i ewentualnego udziału w tym osób trzecich, warto wykorzystać każdą drogę zdobycia możliwie obiektywnych informacji. Może to istotnie zwiększyć szanse biegłego psychologa na weryfikację hipotez dotyczących motywacji działania samobójcy.

2. Odpowiedzialność za przyczynienie się do samobójstwa w świetle obowiązujących przepisów prawa

Za doprowadzenie do zamachów samobójczych karane są przede wszystkim osoby, którym udowodni się, że znęcały się nad pokrzywdzonym. Najczęściej przywoływany jest w takich przypadkach art. 207 k.k., z którego wynika, iż penalizuje się „znęcanie się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy albo nad małoletnim lub osobą nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny” (por. art. 207 § 1, 2 k.k.). W przypadku gdy „następstwem czynu określonego w § 1 lub 2 jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12”.

Jako specyficzną formę znęcania się wyróżniono zachowania opisane w art. 190a k.k. polegające na „uporczywym nękanii innej osoby lub osoby jej najbliższej i wzbudzaniu u niej uzasadnionego okolicznościami poczucia zagrożenia lub istotnym naruszeniu jej prywatności” (art. 190a k.k. § 1, 2). Także i tu stwierdza się, że „jeśli następstwem czynu określonego w § 1 lub 2 jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10”.

Jeszcze o innych okolicznościach znęcania się, które może doprowadzić do samobójstwa, mowa jest w art. 94³ § 2, 3 Kodeksu pracy. Zdefiniowano tam, na czym polega mobbing w zakładzie pracy, określając to zjawisko jako „działania lub zachowania dotyczące pracownika lub skierowane przeciw pracownikowi, polegające na uporczywym i długotrwałym nękanii lub zastraszaniu, mającym na celu poniżenie lub ośmieszenie pracownika, izolowanie go z zespołu”. Stwierdzenie mobbingu oraz jego skutków w postaci utraty zdrowia daje możliwość dochodzenia zadośćuczynienia pieniężnego od pracodawcy (art. 444, 445 k.c.). Rozważa się też, czy powinien ponieść on odpowiedzialność karną, np. za znęcanie się nad osobą pozostającą w stosunku zależności, czyli czy zachodzą warunki opisane w art. 207 k.k.

Specyficzne warunki znęcania się nad podwładnymi są opisane w art. 352 § 1, 2 k.k. Dotyczą one żołnierzy, którzy „znęcają się fizycznie lub psychicznie nad podwładnym”. Także tu zaznaczono, iż „jeżeli następstwem czynu określonego w § 1 lub 2 jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12” (art. 352 § 3 k.k.). W art. 353 k.k. zaznaczono, iż przepisy art. 352 k.k. stosuje się odpowiednio do żołnierza, który dopuszcza się czynu określonego w tych przepisach względem żołnierza młodszego stopniem albo równego stopniem o krótszym okresie pełnienia służby wojskowej.

Z przepisów prawa karnego wynika także, iż odpowiedzialność karną ponoszą osoby, których wpływ na

decyzję samobójcy jest jeszcze bardziej bezpośredni. Zgodnie z treścią art. 151 k.k. „kto namową lub przez udzielenie pomocy doprowadza człowieka do targnięcia się na własne życie, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”. Można tu uwzględnić kilka możliwości namowy do samobójstwa:

- presja określonej osoby na jednostkę lub grupę,
- presja grupy na jednostkę,
- presja w formie wspólnej decyzji grupowej popełnienia samobójstwa; wątpliwości, jakie się tu nasuwają, są związane z ewentualną odpowiedzialnością osób, które przeżyły ewentualny zamach, są one zarówno pokrzywdzonymi, jak i sprawcami namowy innych osób, które, prawdopodobnie działając w pojedynkę, nie miałyby wystarczającej determinacji, żeby się zabić.

Wśród spraw, które kierowano do biegłych psychologów w celu ustalenia niejasnych okoliczności nagłej śmierci były też takie, które opisano w art. 155 k.k. mówiącym o „nieumyślnym spowodowaniu śmierci człowieka”. W komentarzu tego przepisu zaznacza się, iż chodzi o sytuacje, w których „sprawca nie ma takiego zamiaru, a mimo to doprowadza do śmierci na skutek niezachowania wymaganych w danym przypadku reguł ostrożności; można je popełnić przez działanie lub zaniechanie (ale tylko wówczas, gdy ciążył na sprawcy specjalny prawny obowiązek zapobiegnięcia skutkowi).

3. Charakterystyka badanej grupy

Analizie poddano 80 spraw, w których Zakład Psychologii Sądowej przeprowadzał ekspertyzy i wydawał opinie co do ustalenia (bądź wykluczenia) motywów zamachu samobójczego ze względu na budzące wątpliwości okoliczności śmierci. Były wśród nich także przypadki, w których nie było możliwe jednoznaczne ustalenie przyczyn śmierci. W niektórych z tych spraw w postanowieniu o zasięgnięciu opinii organ procesowy formułował również wprost pytanie, czy na podjęcie decyzji o pozbawieniu się życia miały wpływ inne osoby, czasem nawet były one konkretnie wskazywane. Wszystkie analizowane przypadki zakończone były śmiercią ofiar.

4. Cel i metoda badań

W latach 2016–2018 skierowano do zleceniodawców (prokuratur i sądów) ankietę z prośbą o udzielenie odpowiedzi o sposób zakończenia sprawy oraz o udostępnienie, w miarę możliwości, także uzasadnienia podjętej przez organ procesowy decyzji.

Celem podjętych badań było ustalenie, czy i w jakim zakresie wnioski opinii psychologicznych dotyczące ustalonych przez biegłych motywów pozbawienia się ży-

cia bądź przeciwnie – uznanie, iż brak przesłanek przemawiających za samobójstwem, wpłynęły na decyzje organów procesowych. W szczególności badania zmierzały do ustalenia, jaki wpływ na ostateczne rozstrzygnięcia organów procesowych miał stwierdzony przez biegłych w toku przeprowadzania ekspertyzy związek pomiędzy decyzją dokonania zamachu samobójczego przez ofiarę a zachowaniem określonej osoby/osób z otoczenia. Oczekiwano również, że uzyskane w ten sposób informacje pozwolą scharakteryzować pewne kategorie osób przyczyniających się oraz ustalić najczęstsze mechanizmy wpływu, co z kolei może mieć istotne znaczenie dla podejmowania bardziej skutecznych działań prewencyjnych.

5. Omówienie wyników badań

5.1. Ustalenia biegłych i wnioski opinii

Analiza ekspertyz wykazała, że spośród 80 badanych przypadków w 12 z nich (15%) biegli po analizie danych dotyczących okoliczności śmierci oraz właściwości psychicznych osoby nieżyjącej i jej sytuacji życiowej wykluczili, iżby miała ona motyw do popełnienia samobójstwa, uznając tym samym zamach samobójczy za bardzo mało prawdopodobny. Zleceniodawcy wysoko ocenili przydatność ekspertyz dla prowadzonego śledztwa. Pozwoliło to im na bardziej zdecydowane ukierunkowanie dalszych działań zmierzających do wyjaśnienia nieustalonych przyczyn śmierci, zazwyczaj do poszukiwania sprawcy zabójstwa. W takich przypadkach śledczy często też zasiękali kolejnej opinii psychologicznej, tym razem dotyczącej określania profilu psychologicznego nieznanego sprawcy zabójstwa.

W 68 analizowanych sprawach (85%) przyjęto, że przyczyną śmierci było samobójstwo.

W badanej grupie wyróżniono 4 przedziały wieku: poniżej 17 lat, 18 do 25 lat, 26 do 45 lat i powyżej 46 roku życia. Najliczniejszą grupę stanowiły osoby w wieku 26–45 lat. We wszystkich grupach wiekowych przyczyny śmierci i metody pozbawienia życia były zróżnicowane, nie wystąpiły w tym zakresie żadne istotne prawidłowości.

Spośród nich w 28 przypadkach (41%) biegli psychologowie uznali, że decyzja ofiar o pozbawieniu się życia uwarunkowana była przede wszystkim czynnikami wewnętrznymi. Ponad połowę przypadków w tej grupie stanowiły osoby pomiędzy 26 a 45 rokiem życia. Należy też zaznaczyć, że tylko w tej grupie wiekowej wystąpiły przypadki samobójstw rozszerzonych (w 3 przypadkach przed dokonaniem samobójstwa matka zabiła swoje dzieci). Wśród czynników wewnętrznych uznanych przez biegłych za przyczyny dokonania zamachu samobójczego występowały przede wszystkim choroby psychiczne

– 17 osób (25%). W jednym przypadku należącym do tej grupy do samobójstwa 16-letniego mężczyzny doszło we wczesnym stadium nieleczonej jeszcze i niezdiagnozowanej jednoznacznie psychozy. Na drugim miejscu wśród ustalonych wewnętrznych przyczyn samobójstwa znajdowały się różnego rodzaju zaburzenia osobowości o znacznym nasileniu, które stwierdzono w 11 przypadkach (16%). Rzutowały one negatywnie na zdolności przystosowawcze tych osób oraz ich funkcjonowanie społeczne, zwłaszcza w zakresie relacji interpersonalnych. Zaburzenia te ograniczały też w sposób istotny możliwości uzyskania wsparcia i pomocy ze strony otoczenia w sytuacjach trudnych. Oprócz występujących w tej grupie zaburzeń psychicznych u kobiet jako motyw dodatkowy stwierdzono niepowodzenia w małżeństwie, a u mężczyzn – problemy finansowe. Zarówno wśród mężczyzn, jak i kobiet czynnikiem wzmagającym ryzyko samobójstwa był alkoholizm. W najstarszej grupie (4 przypadki samobójstwa osób powyżej 46 roku życia) bezpośrednią przyczyną zamachu na życie był ogólny negatywny bilans życiowy.

W 36 przypadkach (co stanowi 53% analizowanych zamachów samobójczych zakończonych śmiercią ofiar) uznano, że znacząco, w sposób bezpośredni lub pośredni przyczyniły się do tego osoby trzecie. Jednoznaczne ustalenie związku pomiędzy zachowaniem określonej osoby/osób z otoczenia a reakcją drugiej w postaci zamachu na własne życie jest żmudnym, choć możliwym do rozwiązania problemem. Warunkiem jest uzyskanie jak najbardziej obszernych, pochodzących z różnych źródeł informacji. Zadanie to wymaga przede wszystkim odtworzenia i dokonania analizy często bardzo skomplikowanych relacji osób zmarłych z ich najbliższym, a czasem także dalszym otoczeniem. Kolejnym krokiem jest ustalenie, dlaczego określone zachowania konkretnej osoby (osób) wywoływały u późniejszych samobójców tak negatywne emocje i reakcje, które w konsekwencji doprowadziły do zamachu na własne życie.

W analizowanej grupie przypadków wyróżniono dwie podstawowe kategorie zachowania osób, które w ocenie biegłych przyczyniły się do podjęcia zamachów samobójczych przez konkretnych pokrzywdzonych. Do pierwszej z nich należało takie postępowanie przejawiane wobec ofiar, które można zakwalifikować jako **naruszające normy prawne**, do drugiej natomiast – zachowania, które niewątpliwie naruszały pewne normy współżycia społecznego, ale nie stanowiły działań przestępczych.

Zachowania należące do pierwszej z wymienionych kategorii wystąpiły w 15 przypadkach (22%). W grupie tej większość ofiar stanowiły kobiety (9), w tym 8 powyżej 18 roku życia. Zakwalifikowane do tej kategorii zachowania osób, które w ocenie biegłych przyczyniły się do podjęcia zamachu samobójczego, to akty przemocy fizycznej i/lub psychicznej, noszące znamiona znęcania się nad osobami pozostającymi w stosunku zależności.

W grupie ofiar, którymi były kobiety, najczęściej była to osoba bliska (w 5 przypadkach mąż), ale także – w 2 przypadkach – nauczyciele i w 2 – przełożeni. W grupie 6 mężczyzn (w tym 3 poniżej 17 lat, 2 w wieku 18–25 lat i 1 powyżej 26 lat) przemoc była dokonywana przez różne osoby: rówieśników, pedagogów, księdza, kolegów w wojsku, personel więzienia.

Zachowania należące do drugiej kategorii, czyli takie, które **nie stanowiły przestępstwa**, jednak – najogólniej ujmując – naruszały pewne normy społeczne i musiały być negatywnie odbierane przez osoby, przeciwko którym były skierowane, stwierdzono w 17 przypadkach (25%). Należały do nich takie zachowania, jak np. demonstrowanie negatywnych postaw wobec późniejszych samobójców, okazywanie obojętności uczuciowej przez osoby bliskie (np. współmałżonka, rodzica), niewywiązywanie się z ról społecznych rodziców, opiekunów (zaniechanie psychiczne i fizyczne dzieci, niezaspokajanie potrzeb emocjonalnych, niewłaściwe metody wychowawcze). Warto przy tym zauważyć, że w tej grupie w 7 przypadkach ofiarami były osoby poniżej 17 roku życia.

W grupie osób, do których samobójstwa przyczyniły się w sposób pośredni inne osoby, znalazły się także 4 przypadki, w których skuteczny zamach samobójczy został dokonany według szczegółowo opisanych wskazań w Internecie. Co ciekawe, Internet jako źródło instrukcji uśmiercania się w 2 przypadkach dotyczył osób młodych (z grupy w wieku 18–25 lat), co wydaje się oczywistą grupą odniesienia, lecz także – w 2 przypadkach – w grupie najstarszej wiekowo (powyżej 46 lat) stwierdzono, iż osoby, które popełniły samobójstwa, kierowały się „przepisami” z Internetu.

5.2. Informacje o sposobie zakończenia sprawy i wykorzystaniu opinii psychologicznej

Z 80 spraw, co do których zwrócono się do sądów i prokuratur o uzasadnienia ich decyzji w sprawach związanych z nagłym zgonem, otrzymano 43 odpowiedzi. Wynika z nich, iż w 79% tych spraw w uzasadnieniach decyzji organu procesowego szeroko cytowano ekspertyzy biegłych.

Szczegółowa analiza wykazała, że w 15 sprawach, w których problem dotyczył ustalenia, czy przyczyną śmierci było zabójstwo, samobójstwo czy nieszczęśliwy wypadek, decyzje organów procesowych były całkowicie zgodne z wnioskami opinii biegłych psychologów. Co ciekawe, w przypadkach wykluczających, zdaniem biegłych, inne możliwości niż zbrodnicze działanie osób trzecich mimo braku ciała osób zaginionych prowadzono dalsze czynności śledcze o zabójstwo, a nawet skierowano akty oskarżenia przeciwko osobom, które mogły się przyczynić do tej sytuacji, „posiłkując się” wnioskami biegłych psychologów.

Z kolei w przypadkach przyjęcia przez biegłych psychologów możliwości samobójstwa sąd uniewinnił oskarżonych o zabójstwo. Jako ciekawostkę warto przytoczyć fakt, że w przypadku braku jednoznacznej oceny przyczyny śmierci, sąd dwukrotnie przychylił się bardziej do argumentacji psychologów niż medyków sądowych.

Analiza 10 spraw, w których organ procesowy przyjął kwalifikację z art. 155 k.k. (czyli nieumyślne spowodowanie śmierci), wykazała niejednoznaczność kryteriów przyjęcia tej kwalifikacji: oprócz ewidentnych podejrzeń o zaniedbanie ostrożności wystąpiły też przypadki, w których rozpatrywano jednocześnie artykuły 151, 148 i 207 k.k. Można też było stwierdzić, iż w kilku sprawach z tej kategorii w przypadku „otwartych” hipotez śledczych odtworzenie sylwetki psychologicznej osoby nieżyjącej dokonane w toku zleconej przez organ procesowy ekspertyzy psychologicznej przyczyniło się do ustalenia jednej kwalifikacji czynu.

W blisko połowie spraw, w których odtworzenie sytuacji ofiar i wnioski opinii psychologicznej pozwoliły na przyjęcie, że do decyzji o pozbawieniu się życia przyczyniły się inne osoby, śledczy na tej podstawie mogli postawić zarzuty konkretnym osobom. W grupie samobójców w wieku do 25 lat osobami przyczyniającymi się do ich śmierci byli głównie nauczyciele i rówieśnicy, w grupie starszej – współmałżonkowie i przełożeni.

5.3. Analiza nadesłanych uzasadnień

Jak wynika z przeprowadzonej analizy, najtrudniejsze do oceny dla organów procesowych były przypadki, w których zachowania innych osób wprowadziły przyczyniły się do negatywnej oceny swojej sytuacji życiowej przez samobójców, nie miały one jednak charakteru przestępczego. Dylematy te odzwierciedlają w pewnej mierze nadesłane uzasadnienia decyzji sądów i prokuratur: dużo wątpliwości pojawiło się w 7 sprawach, w których postawiono zarzut z art. 151 k.k. Problemy te ilustruje przypadek samobójczej śmierci X.X., w którym w uzasadnieniu przyjęto następującą argumentację: „...zgromadzone materiały nie dały podstaw do przyjęcia, że samobójstwo X.X. było wynikiem namowy ze strony osób trzecich, jak zostało to wyjaśnione, w szczególności przez biegłych psychologów. W ocenie sądu X.X. samodzielnie podjął decyzję o samobójstwie (...). Biegli we wnioskach stwierdzili, że dokonanie zamachu samobójczego przez X.X. **pozostawało w bezpośrednim związku z wydarzeniami**, które nastąpiły dzień wcześniej (upokorzenie przez określone osoby, podejrzenie o kradzież, sugerowanie, że powinien się zabić, bo zrobią to sami). Jak jednak dalej podano w cytowanym uzasadnieniu sądu: „**Nie jest to stwierdzenie kateryczne**. (...) W sytuacji, gdy **nie ma naocznych świadków** ani żadnych innych dowodów, należy stwierdzić, że brak jest jednoznacznych

danych wskazujących bez wątpliwości, że zachowanie podejrzanych przyczyniło się do samobójstwa X.X.”

Warto zaznaczyć, że opinii psychologicznej w tej sprawie nie zarzucono żadnych błędów, nie kwestionowano jej jako dowodu. Odrzucenie przyczynienia się podejrzanych do podjęcia decyzji o dokonaniu samobójstwa przez X.X. należy więc tłumaczyć wyłącznie jako rozstrzygnięcie wątpliwości na korzyść podejrzanych i całkowite pominięcie argumentów psychologicznych wyjaśniających mechanizm oddziaływania zachowania podejrzanych na reakcję ofiary. Nasuwa się w związku z tym pytanie, czego w istocie oczekiwał w tym przypadku zleceniodawca, zwracając się o opinię psychologiczną, jeżeli od razu było oczywiste, że zachowania oskarżonych wobec ofiary odbywały się bez obecności świadków. Na jakie pytania biegli mogli odpowiedzieć poza ustaleniem związku pomiędzy zachowaniem podejrzanych a reakcją pokrzywdzonego?

Jak wynika z treści innego uzasadnienia, sąd jednoznacznie wypowiedział się z kolei na temat **kryteriów namowy i udzielania pomocy za pośrednictwem wskazówek zamieszczonych w Internecie** oraz tzw. publicznego nawoływania do samobójstwa:

„...Nie stanowi namowy ani udzielenia pomocy do samobójstwa tworzenie i publikowanie materiałów instruktażowych, rad i wskazówek, jak popełnić samobójstwo i innych tego typu treści mogących potencjalnie ułatwiać dokonanie zamachu, jeżeli są adresowane do nieskonkretyzowanego personalnie kręgu odbiorców. Podobnie również nie można przyjąć realizacji znamion art. 151 k.k. w sytuacji publicznego nawoływania do popełnienia samobójstwa. (...)”. „Musi to być intensywne, umyślne oddziaływanie na samobójcę, udzielona pomoc musi być pomocą doprowadzającą w znaczeniu ułatwienia, jak i umożliwienia realizacji zamiaru samobójstwa”.

Przyjmując to uzasadnienie, iż trudno tę formę „pomocy” uznać za bezpośrednie przyczynienie się do samobójstwa, należy jednak podkreślić, iż dla osoby znajdującej się w sytuacji ocenianej przez nią jako trudna czy nawet beznadziejna łatwy dostęp do takich wskazówek może stanowić sugestię do jej rozwiązania raczej poprzez skuteczne, niedające szans na uratowanie uśmiercenie siebie niż impuls do poszukiwania innych możliwości wyjścia.

W 9 sprawach przyjęto kwalifikację z **art. 207 § 3** (w tym w dwóch przypadkach zachowania osób przyczyniających się miały charakter mobbingu) i w 2 z **art. 352 § 3**. Z analizy udostępnionych w przeprowadzonych badaniach uzasadnień decyzji organów procesowych, jakie podjęto w tych sprawach, wynikają jednocześnie duże rozbieżności w kryteriach oceny przyczynienia się do samobójstwa osób, którym udowodniono znęcanie się psychiczne i fizyczne nad późniejszymi ofiarami samobójstw.

I tak np. przyjmowano ostatecznie kwalifikację z art. 207 § 1 k.k., a nie 207 § 3 k.k., mimo opinii biegłych jednoznacznie wskazujących na związek przyczynowo-skutkowy między zachowaniem konkretnych osób z najbliższego otoczenia a samobójstwem pokrzywdzonych oraz wykluczenie, z punktu widzenia psychologicznego, możliwości innych motywów samobójstwa. W 4 przypadkach sprawy takie zostały umorzone już przez prokuratora (podczas gdy biegli tylko w dwóch z nich wykluczyli przyczynienie się osób trzecich). Tylko w 2 przypadkach (na 7 spraw, w których oskarżano konkretne osoby) sąd uznał, że doszło do przestępstwa z art. 207 § 3 k.k. Należy przy tym zauważyć, że z analizy nadesłanych uzasadnień decyzji podejmowanych przez organy procesowe wynika jednoznacznie brak jednorodności co do interpretacji przepisów o znęcaniu. W uzasadnieniach wyroków sądowych powoływano się na różne wyroki Sądu Najwyższego oraz komentarze do kodeksów, których istotne fragmenty warto w tym miejscu przytoczyć. Wskazują one bowiem (i jednocześnie dobrze ilustrują) różnice podejścia prawnego i psychologicznego do rozważanego problemu:

„Ocena obiektywna, a nie subiektywne znęcanie w rozumieniu kodeksowym, oznacza zadawanie komuś cierpień fizycznych, psychicznych, działanie lub zaniechanie polegające na umyślnym zadawaniu bólu fizycznego lub cierpień moralnych może być powtarzające lub pojedyncze, intensywne, rozciągające w czasie”.

„Pojęcie ‘znęca się’ należy interpretować w dużym stopniu obiektywnie, tzn. dla przyjęcia lub odrzucenia wystąpienia tego znamienia nie jest wystarczające samo subiektywne odczucie pokrzywdzonego, a miarodajne jest jedynie **hipotetyczne odczucie wzorcowego obywatela**, czyli człowieka o właściwym stopniu socjalizacji i wrażliwego na krzywdę innego człowieka”.

„Sprawca odpowiada w sposób kwalifikowany, chociażby nie przewidywał, że ofiara znęcania podejmie zamach samobójczy, jeżeli tylko mógł i powinien to przewidzieć. Decydować będzie intensywność znęcania, widoczne cierpienie i jej stan psychiczny (...). Oceniając kwestię możliwości i powinności przewidywania następstw swojego czynu, należy mieć na uwadze takie okoliczności, jak: właściwości psychiczne skazanego, środowisko, w jakim dokonał przestępstwa, intensywność znęcania się nad ofiarą, jej reakcje (?) na to znęcanie, a także stan psychiczny, w jakim się znajdowała”.

Jak wynika z analizy uzasadnień, w praktyce opisane wyżej zasady kwalifikowania określonego zachowania jako znęcanie się nadal pozostawiają wiele niejasności interpretacyjnych. Skutkuje to m.in. wątpliwościami dotyczącymi sytuacji, w których wymagana jest jednoznaczna ocena zachowania wskazanych osób i ustalenia związku pomiędzy tym zachowaniem a reakcją ofiary w postaci dokonania zamachu samobójczego. To, co wydaje się jednoznaczne z punktu widzenia psycholo-

gicznego (w przypadkach, w których taki związek udało się ustalić), nieoczekiwanie stanowi problem dla prawników, którzy muszą rozważyć problem kwalifikacji czynu i ustalić „winę umyślną”. Szczególne trudności takiej oceny, jak wynika z analizy uzasadnień, występują w sprawach przemocy domowej. Ilustrują to poniższe przykłady.

Przypadek 1

X.X. – 52-letnia kobieta, ofiara znęcania się męża policjanta. Sąd zlecił opinię psychologiczną celem ustalenia związku pomiędzy działaniami męża a samobójstwem kobiety.

Sąd nie zakwestionował opinii IES, że negatywny stan psychiczny X.X. wiązał się z długotrwałym (ponad-sześćoletnim) oddziaływaniem sytuacji trudnej, jakim był nasilony konflikt z mężem oraz że podstawowym motywem samobójstwa X.X. było przeżywanie tej sytuacji jako naruszającej jej bezpieczeństwo emocjonalne, materialne i poczucie wartości, co nasiliło się w okresie ostatnich trzech miesięcy przed śmiercią. Zgodnie z ustaleniami psychologów podłoże samobójstwa miało charakter obiektywny (działania męża) i subiektywny – przyjęcie przez X.X. pozycji ofiary. Nie stwierdzono innych przyczyn, które wpłynęły na odczuwanie swojej sytuacji przez pokrzywdzoną jako beznadziejnej, bez możliwości jej skutecznego rozwiązania innego niż pozabawienie się życia.

Sąd zaznaczył, że X.X. informowała o sytuacji domowej przełożonych męża, założyła niebieską kartę, poszukiwała pomocy psychologicznej i psychiatrycznej, zwierzała się znajomym, pokazywała doznawane obrażenia. Stwierdził też, że **znęcanie męża było metodyczne i wyrafinowane.**

Mimo to sąd przyjął, że:

- oskarżony nie miał możliwości obserwacji skutków działania, po pobiciu oddalił się od żony,
- jego akty znęcania się były nieregularne,
- pomimo swego doświadczenia jako policjanta w okresie poprzedzającym samobójstwo nie zauważył on, by w życiu ofiary nastąpiły takie zmiany, które mogłyby mu uzmysłowić możliwość takiego zachowania,
- samobójstwa jego żony nie spodziewali się nawet najbliżsi,
- pokrzywdzona do końca wywiązywała się ze swoich obowiązków zawodowych,
- reakcje obronne ofiary nie miały tak jednoznacznej wymowy, aby oskarżonemu przypisać występki z art. 207 § 3 k.k.

Biorąc pod uwagę przytoczone wyżej informacje, trudno nie tylko zgodzić się z przyjętą przez sąd argumentacją, ale też zrozumieć logikę tych wywodów i interpretacji zachowań przypisywanych ofierze i sprawcy. Podobnie jak wcześniej nasuwa się też pytanie, czego

oczekiwał sąd od opinii psychologicznej, skoro jednoznaczne ustalenie przez biegłych związku pomiędzy zachowaniem męża a reakcją pokrzywdzonej nie było wystarczające do przyjęcia kwalifikacji z art. 207 § 3 k.k., mimo że do opinii nie sformułowano żadnych zastrzeżeń.

Przypadek 2

Przykładem innej interpretacji przez sąd wspomnianego przepisu k.k. jest przypadek **Y.Y.**, 49-letniej kobiety, alkoholiczki, również ofiary znęcania się przez męża. Mimo jej mogącej nasuwać pewne wątpliwości sytuacji osobistej (nałogowy alkoholizm) i wynikających stąd możliwości prowokowania przez nią pewnych zachowań ze strony męża, a także pogorszenia jej stanu psychicznego (np. typu depresji alkoholowej), sąd przyjął, że to jednak oskarżony Y.Z. doprowadził swoim zachowaniem pokrzywdzoną do samobójstwa:

„...Y.Y. ujawniała objawy syndromu ofiary wskutek działania oskarżonego, problem alkoholowy był przejawem współzależnienia. Oskarżony Y.Z., znęcając się fizycznie i psychicznie nad żoną, chciał zadawać jej ból i cierpienie, stosował różne formy przemocy przez 7 lat, mógł więc i powinien przewidzieć, że Y.Y. może targnąć się na swoje życie, miał prawie 50 lat, był poczytalny”.

Przytoczone uzasadnienie wskazuje na znajomość mechanizmów przemocy domowej i wzajemnych relacji zachodzących pomiędzy sprawcą a pokrzywdzoną, właściwe wykorzystanie argumentów zawartych w opinii psychologicznej, co pozwoliło na zajęcie zdecydowanego stanowiska w sprawie przyczynienia się Y.Z. do samobójstwa żony.

Analiza nadesłanych uzasadnień decyzji sądowych wskazuje, iż wątpliwości i niejednoznaczna interpretacja warunków zapisanych w art. 207 § 3 k.k. występują nie tylko w przypadkach przemocy domowej, lecz także w innych relacjach społecznych (pomiędzy rówieśnikami, między uczniami a nauczycielami, między przełożonymi a podwładnymi itp.). Mimo wykluczenia przez biegłych innych przyczyn przeżywania przez samobójców swojej sytuacji jako beznadziejnej niż doświadczanie przemocy ze strony otoczenia i mimo iż sąd przyjmował, że istotnie pokrzywdzony takiej przemocy doznawał, to ostatecznie nie stwierdzał zależności przyczynowo-skutkowej pomiędzy zachowaniem osób znęcających się a reakcją pokrzywdzonych.

6. Podsumowanie

Przeprowadzone badania wskazują na dużą przydatność opinii psychologicznych do rozstrzygania problemów prawnych w sprawach nagłego zgonu, czyli do ostatecznego ustalenia, czy śmierć określonej osoby nastąpiła w wyniku zabójstwa, samobójstwa czy nieszczę-

śliwego wypadku i ukierunkowania dalszego postępowania procesowego.

Szczególny problem stanowią te przypadki, w których samobójstwo nie ulegało wątpliwości, a ustalenia biegłych pozwoliły na przyjęcie, że do decyzji ofiar przyczyniły się inne osoby. Jak wykazała analiza udostępnionych decyzji procesowych i ich uzasadnień, jest to obszar, w którym występują rozbieżności pomiędzy prawną i psychologiczną interpretacją i ostateczną oceną zjawisk związanych z zachowaniami o charakterze różnych form znęcania się, zwłaszcza przez osoby znaczące, od których pokrzywdzeni byli w jakiś sposób zależni. W związku z treścią cytowanych wyżej uzasadnień nasuwa się kilka uwag. Przede wszystkim wątpliwości psychologa musi budzić już samo stwierdzenie konieczności oceny „obiektywnej” i odwołanie się przy tym do pojęć niejednoznacznych, trudnych do zdefiniowania. Trudno bowiem określić, co w istocie oznacza pojęcie „wzorcowego obywatela”? Niewątpliwie z punktu widzenia psychologicznego istota problemu tkwi w tym, że dla wywołania określonej reakcji jakiejś osoby znaczący, a wręcz decydujący jest właśnie jej subiektywny odbiór i ocena sytuacji, która w konsekwencji wyzwała określone działania. Wydaje się, że fakt ten jest podstawową przyczyną trudności przełożenia stwierdzonych mechanizmów psychologicznych zachowania osób uznanych za „przyczyniające się” do samobójstwa ofiar na decyzje procesowe związane z ustaleniem ich odpowiedzialności za konkretne wydarzenie, a w konsekwencji winy.

Kolejny nasuwający się problem to brak podstawowej wiedzy o specyfice mechanizmów zachowania ofiar (zwłaszcza przemocy domowej) i funkcjonujących w tym zakresie stereotypów wpływających na niewłaściwą interpretację wydarzeń, a w konsekwencji krzywdzących dla ofiar decyzji.

Analiza nadesłanych materiałów (orzeczeń i ich uzasadnień) wskazuje też na inne zjawisko – trudności zajęcia zdecydowanego stanowiska pomimo jasnych, w ocenie biegłych, motywów działania samobójców i ich otoczenia. Jak wynika z przytoczonych uzasadnień, trudność ta jest związana z okolicznością, że opinie biegłych w ocenie zleceniodawcy nie są wystarczająco katagoryczne. Należy tu podkreślić, że jakkolwiek w wielu przypadkach opinie psychologiczne być takie nie mogą, to możliwość wystąpienia określonego zjawiska rozważa się w nich w kategoriach prawdopodobieństwa, także poprzez wykluczenie innych przyczyn przeżywania przez pokrzywdzonych swojej sytuacji życiowej jako kryzysowej i podjęcia w związku z tym przez nich określonych zachowań.

Przegląd podstawowych problemów związanych z ustaleniem wpływu osób trzecich na podjęcie decyzji dokonania zamachu samobójczego wskazuje, jak różnorodne i złożone mogą być jej uwarunkowania. Niezbędnym więc warunkiem, aby opinia psychologiczna była

w sprawie przydatna, jest umożliwienie biegłym zebrania informacji pozwalających na odtworzenie mechanizmów motywacyjnych osoby, która zamachu dokonała. Analiza i interpretacja zebranych informacji wymaga jednocześnie od biegłego rzetelnej wiedzy i doświadczenia klinicznego. Z kolei dla umożliwienia odbiorcom bardziej efektywnego wykorzystania opinii niezbędne wydają się szkolenia prawników w tematyce dotyczącej zagadnień związanych ze złożonością relacji pomiędzy sprawcą i ofiarą w przypadku zjawiska przemocy i jego specyfiki w różnych środowiskach i grupach społecznych. Jak wynika z przeprowadzonych badań, problem nie dotyczy wyłącznie relacji partnerskich, ale również rodzicielskich, rówieśniczych, zawodowych, a także charakterystycznych dla funkcjonowania pewnych instytucji.